

УДК 344.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.2>

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ ТА ШТАБНИХ СУДІВ В ПЕРІОД ДИРЕКТОРІЇ

Вовк Ю.Є.,

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри відновного правосуддя та приватної
детективної діяльності Навчально-наукового інституту права
Національного університету водного господарства та природокористування
ORCID ID 0000-0002-2102-8120

Вовк Ю.Є. Правові та організаційні засади діяльності Вищих військових та штабних судів в період Директорії.

В статті досліджуються правові та організаційні засади діяльності Вищих військових та штабних судів в період Директорії. На основі архівних матеріалів проаналізоване чинне на той час законодавство.

Зазначається, що з огляду на сучасні події досить актуальним є вивчення історичного досвіду, адже у зв'язку з суттєвим збільшенням особового складу збройних сил, викликаних потребами часу постає питання щодо відновлення військової юстиції, зокрема військових судів. Наголошується, що згідно з наказом міністра військових справ на основі чинного на той час законодавства передбачалось утворення Вищих військових та штабних судів. Проте сфера компетенції між ними не була чітко розмежована.

Діяли також надзвичайні військові суди. Вироки, ухвали й постанови надзвичайного суду, що набрали законну силу, могли бути переглянуті у Вищому військовому суді.

В разі вчинення однією особою декількох злочинів, одні з яких підлягали штабному суду, а інші – Вищому військовому суду, то справа в такому випадку підлягала розгляду Вищим військовим судом. Інколи засудженому відповідна міра покарання могла бути замінена на іншу, з відстрочкою виконання її до закінчення війни.

Зазначається, що в разі вчинення таких тяжких злочинів як вбивство, розбій, грабіж, а також в разі вчинення особливо небезпечних злочинів проти держави справи у Вищих військових судах підлягали розгляду за спрощеною процедурою. Якщо ж на думку прокурора було недоцільно розглядати справу за спрощеною процедурою, він давав вказівку судовому слідчому про необхідність провадження попереднього слідства і доповідав головному військовому прокурору про причини, з яких не внесено в суд пропозицію про прискорений розгляд справи. Вказується на недоліках чинного на той час законодавства.

Перешкодою щодо створення ефективного законодавства були безперервні бойові дії, а також

відсутність достатньої кількості кваліфікованих фахівців. Наголошується, що переважна більшість кримінальних справ щодо цивільних і військових осіб підлягала розгляду військовими судами.

Ключові слова: держава, закон, Вищий військовий суд, штабний суд, злочин, вирок.

Vovk Yu.E. Legal and organizational principles of activity of the High Military and Staff Courts during the Directory period.

The article examines the legal and organizational foundations of the activities of the High Military and Staff Courts during the Directory period. On the basis of archival materials, the legislation in force at that time was analyzed.

It is noted that in view of current events, the study of historical experience is quite relevant, because in connection with the significant increase of quantity of personal of the armed forces, caused by the needs of the time, the question of the restoration of military justice, in particular military courts, arises. It is emphasized that according to the order of the Minister of Military Affairs, on the basis of the legislation in force at that time, the establishment of the High Military and Staff Courts was foreseen. However, the sphere of competence between them was not clearly demarcated.

Emergency military courts also operated. Judgments, decrees and resolutions of the Extraordinary Court, which became legally binding, could be reviewed by the Supreme Military Court.

If one person committed several crimes, some of which were subject to the staff court, and others to the Supreme Military Court, then the case in such a case was subject to consideration by the Supreme Military Court. Sometimes the corresponding measure of punishment could be replaced by another, with a postponement of its execution until the end of the war.

It is noted that in the case of committing such serious crimes as murder, robbery, as well as in the case of committing particularly dangerous crimes against the state, the cases in the High Military Courts were subject to a simplified procedure. If, in

the opinion of the prosecutor, it was inappropriate to consider the case according to the simplified procedure, he gave an instruction to the court investigator about the need to conduct a preliminary investigation and reported to the chief military prosecutor about the reasons why the proposal for accelerated consideration of the case was not submitted to the court. The shortcomings of the legislation in force at that time are pointed out.

An obstacle to the creation of effective legislation was continuous hostilities, as well as the lack of a sufficient number of qualified specialists. It is emphasized that the vast majority of criminal cases against civilians and military personnel were under consideration by military courts.

Key words: state, law, Supreme Military Court, staff court, crime, sentence.

Постановка проблеми. Важливу роль в забезпеченні територіальної цілісності України відіграють збройні сили. В сучасних умовах протидії збройній агресії Російської Федерації кількість військовослужбовців була значно збільшена. По завершенні бойових дій та відновлення державних кордонів країни визначених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, потреба в існуванні чисельних і належним чином забезпечених збройних сил і надалі буде залишатись досить актуальною з огляду на наявність спільного кордону з Російською Федерацією.

У зв'язку з суттєвим збільшенням особового складу збройних сил, викликаних потребами часу постає питання щодо відновлення військової юстиції, зокрема військових судів, які діяли в сучасній Україні до 2010 року.

Поряд з цим, військові суди функціонували також і в період національно-визвольних змагань українського народу періоду 1917-1920 років. В цей час ними розглядалась значна кількість справ як щодо військових так і щодо цивільних осіб.

Особливо активно діяли військові суди в період Директорії. Зокрема функціонували військово-польові суди, надзвичайні військові суди, штабні суди, Вищі військові суди. І вивчення історичного досвіду їх діяльності є важливим та актуальним.

Стан опрацювання. В науковій літературі питання, пов'язані з діяльністю військових судів належним чином не висвітлено. Особливо це стосується штабних судів та Вищих військових судів Директорії УНР. Окремі аспекти проблематики, пов'язані з діяльністю військових судів досліджувались в працях І. Бойка, С. Благовісного, О. Вівчаренка, П. Гай-Нижника, І. Гуцалюка, В. Землянської, В. Кульчицького, О. Копиленка, М. Кравчука, О. Мироненка, П. Музиченка, В. Німченка та ін.

Метою статті є дослідити на основі аналізу насамперед архівних матеріалів, чинного на той час законодавства, правові та організаційні заса-

ди діяльності Вищих військових та штабних судів Директорії УНР.

Виклад основного матеріалу. 21 квітня 1920 року прийнято закон "Про деякі зміни і доповнення закону 21 червня 1918 року про організацію військових судових інституцій та їх компетенцію і закону 30-го травня 1918 року про підсудність військовим судам, та про скасування законів 8-го листопада 1918 року і 6 жовтня 1919 року" [1]. В статті 1 цього закону зазначалось: "Вищі Військові Суду заснуються при дивізіях, запасових бригадах і в залогах найважливіших міст, а штабові суди при кожній бригаді" [2]. Вони утворювались згідно з наказом міністра військових справ.

Вже 21 травня 1920 року на підставі даного закону засновано Вищий військовий суд залоги м. Вінниці, штабний суд при другій запасній стрілецькій бригаді [3].

Судова колегія штабного суду складалась з трьох осіб: голови – особи військово-судової управи і двох тимчасових членів, з яких один призначався з старшин і один – з рядових або підстаршин [4]. Тимчасові члени призначались терміном на два місяці начальником тієї частини, при якій засновувався штабний суд. Порядок їх призначення регулювався "Інструкцією начальника військових частин, при яких засновано Військові суди, щодо переведення виборів та складання реєстрів тимчасових суддів" [5]. Згідно з інструкцією, кожна сотня обирала таємним голосуванням двох тимчасових суддів з числа рядових чи підстаршин своєї сотні. В свою чергу, старшини кожної окремої частини, а також старшини штабу бригади і штабу дивізії обирали з свого середовища таємним голосуванням двох тимчасових суддів.

Списки всіх обраних суддів надсилались до штабу бригади і до штабу дивізії, де складались загальні реєстри в алфавітному порядку для кожної бригади і кожної дивізії. Складені списки командир бригади надсилав до штабного суду, а командир дивізії – голові Вищого військового суду [6].

Командир частини, при якій існував військовий суд, на вимогу голови суду призначав з загального реєстру в алфавітному порядку по черзі до Вищого військового суду двох старшин і двох рядових або підстаршин і до штабного суду одного старшину і одного рядового чи підстаршину.

Штабним судам були підсудні, згідно з вказаним вище законом від 21 квітня 1920 року, військовослужбовці в званні від командира сотні включно, за вчинення злочинів, "за які в законі чи порядком заміни визначаються кари не більше як віддання до дисциплінарних частин та в взагалі не більше від позбавлення волі, не сполученого з утратою деяких особливих прав та переваг" [7]. Всі інші справи щодо військовослужбовців, а також справи щодо цивільних осіб

і військовополонених розглядались Вищим військовим судом.

В той же час зберігав свою чинність закон "Про надзвичайні військові суди" від 26 січня 1919 року. Надзвичайним військовим судам були підсудні також військовослужбовці і цивільні особи за вчинення, як вже зазначалось, цілого ряду злочинів.

Таким чином, склалась ситуація, коли одна і та ж сама справа могла розглядатись як надзвичайним судом, так і Вищим військовим судом. Тим самим не було чітко розмежовано підсудність між цими судами.

В Вищих військових судах на відміну від надзвичайних судів, існували посади судових слідчих [8]. Вони провадили попереднє слідство, як зазначалось в законі від 21 квітня 1920 року, "по приписах, зазначених в Військовому статуті про покарання 1869 р." [9]. В штабних судах посади судових слідчих не передбачались. Провадження дізнання покладалось на військову жандармерію, військову прокуратуру, а також на осіб, які займали посаду не нижче командира окремої частини.

Згідно з законом від 21 квітня 1920 року "Про деякі зміни і доповнення закону 21 червня 1918 року про організацію військових судових інституцій та їх компетенцію і закону 30 травня 1918 року про підсудність військовим судам, та про скасування законів 8 листопада 1918 року і 6 жовтня 1919 року", скасовувались 2, 3, 4, 5, 6 і 10 статті закону від 21 червня 1918 року "Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію" [10]. Стаття ж перша даного закону не скасовувалась, хоча доцільно було б це зробити, адже вона в свій час викладалась так: "Військові суди поділяються на вищі (Київський та Катеринославський) і штабові (при штабах дивізій, корпусів та Головному штабі)" [11].

Поряд з цим втрачали чинність: "Тимчасові правила про порядок ведення у військових судах справ виключної підсудності", від 8 листопада 1918 року, "Тимчасові правила про розпорядок обрання виборних суддів у військових судах", від 8 листопада 1918 року, а також неоголошений закон Директорії від 6 жовтня 1919 року "Про організацію та компетенцію військових судових установ" [12].

Слід зазначити, що незважаючи на те, що в травні 1920 року вже діяли військові суд [13], діяльність військово-судового управління відновлено лише з 7 червня 1920 року, згідно з законом "Про відновлення діяльності Головної Військової Судової Управи і про встановлення її штату" [14]. За штатом в даному управлінні передбачено 36 посад [15]. Повинні були функціонувати такі відділи: секретарський, касаційний, місьць ув'язнення, прокурорського нагляду, законодавчий, кодифікаційний і окремий відділ судового нагляду і статистики. Очолював військово-судове управ-

ління Євген Іванович Мошинський, військовий юрист, який в свій час закінчив військово-юридичну академію.

При військово-судовому управлінні, згідно з постановою "Про заснування курсів для військових правників і асигнування на це коштів", в червні 1920 року засновувались "4 тижневі курси військового права й військового судівництва для правників, що призначатимуться до служби у військовій судовій офіції" [16]. В пояснюючій записці до даної постанови зазначалось: "Головний отаман наказав набирати в суди лише певних з національного боку людей, не зважаючи на брак в них судового досвіду, і подав думку про заснування курсів для молодих правників, щоб навчити їх військовому праву й правилам судівництва" [17]. Звичайно ж, підготувати особу для зайняття посади судді і дати їй відповідні знання всього за чотири тижні неможливо.

В 1920 році, після підписання Варшавського договору і повернення армії УНР на Україну разом з польською армією, діяли поряд з Вищими і штабними судами також і надзвичайні військові суди. 4 серпня 1920 року прийнято закон "Про деякі зміни закону 26 січня 1919 року про Надзвичайні Військові Суди" [18]. Цей нормативно-правовий акт майже не відрізнявся від закону "Про надзвичайні військові суди" від 26 січня 1919 року. Були внесені лише деякі зміни. Так, зокрема, в ст. 3 третього розділу чітко зазначалось, що надзвичайний військовий суд засновується для розгляду однієї або декількох конкретно зазначених справ. В новому законі не було положення про те, що за вчинення злочинів, за які не передбачено смертну кару, по відношенню до старшин застосовувалась міра покарання в два рази суворіша, ніж по відношенню до рядових.

З 4 серпня 1920 року до складу надзвичайного військового суду, крім голови і чотирьох членів, могли входити два представники від місцевого населення у тому випадку, "коли загально-карний злочин, справу про який передано для розгляду надзвичайному судові, викликає заворушення та обурення поміж місцевого населення" [19].

Голова надзвичайного військового суду не призначався командиром частини, за наказом якого сформовано суд. Виконання обов'язків голови покладалось на голову штабного суду або судового слідчого. І лише в разі неможливості залучити зазначених осіб, командир частини міг призначити голову надзвичайного військового суду з числа підлеглих йому старшин [20].

Згідно зазначеного вище закону, порядок провадження справ в судовому засіданні надзвичайного військового суду регулювався відповідними статтями "Правил поступування в Штабових Судах" [21]. Вироки, ухвали й постанови надзвичайного суду, що набрали законну силу, могли бути переглянуті в порядку нагляду у Вищому військо-

вому суді. В разі ж призначення вищої міри покарання – смертної кари, засуджений міг протягом шести годин звернутися з клопотанням про помилування, але не до командира частини, а “до Верховної Влади, а в дієвій армії до Головного Отамана” [22]. Поряд з цим, в ст. 25 вказаного вище закону зазначалось: “Прохання про помилування чи полегшення кари, в разі, коли суд або начальник, що склав цей суд, знайдуть його вартим уваги, негайно зі справою через згаданого начальника, надсилається до Головної Військової Судової Управи, яка зі своїм висновком подає справу до Верховної Влади чи Головного Отамана” [23]. Таким чином, це практично позбавляло особу, засуджену до смертної кари, права на помилування.

4 серпня 1920 року прийнято також закон “Про поступування в Штабових Судах”, згідно з яким судочинство в штабних судах повинно було здійснюватись на підставі “Правил поступування в Штабових судах” [24]. Вони склались з одинадцяти розділів і 271 статті [25]. Це був, по-суті, кримінальний процесуальний кодекс, який визначав порядок провадження в кримінальних справах у штабних судах.

Згідно з “Правилами поступування в Штабових судах”, штабним судам були підсудні військовослужбовці за вчинення злочинів, “за які в законі чи порядком заміни визначаються кари не вище позбавлення волі, не сполученого зі втратою деяких особливих прав та переваг” [26]. Поряд з цим не підлягали штабним судам військовослужбовці, які займали посаду “командира куреня” і вище, а також коли у вчиненні злочинів разом з військовими брали участь цивільні особи і коли шкода, яка була заподіяна злочином перевищувала шість тисяч гривень. В разі вчинення однією особою декількох злочинів, одні з яких підлягали штабному суду, а інші – Вищому військовому суду, то справа підлягала розгляду Вищим військовим судом [27].

У випадку, коли з тієї чи іншої причини при військовій частині не було засновано штабного суду, справи, що належали до його компетенції, тимчасово розглядались Вищим військовим судом згідно з законом “Про переведення справ, що підсудні штабовим судам під час війни”, від 28 вересня 1920 року [28]. Порядок провадження справ в даному випадку регулювався “Правилами поступування в Штабових судах”.

Згідно з законом “Про заміну кар під час війни”, від 28 вересня 1920 року, вироки всіх військових судів, що набрали законну силу, підлягали негайному виконанню [29]. Поряд з цим зазначалось, що в разі вчинення незначних злочинів, призначена військовими судами міра покарання могла бути замінена на іншу, що не пов’язана з утриманням під вартою. Це було, як правило, пониження в посаді, зменшення посадового окладу і т.п. Особи ж, що були засуджені “до замкнення у в’язницю з позбавленням всіх особливих до особи й стану прив’язаних прав та переваг, і до віддання у поправчі

арештанські відділи (27² ст. Військового Карного Статуту), а також до заслання на каторжну роботу, тимчасово, до передачі їх до відповідних в’язничних закладів”, утримувались в дисциплінарній частині [30]. Порядок їх утримання регулювався “Положенням про карну робочу сотню” [31].

Інколи засудженому відповідна міра покарання могла бути замінена на іншу, з відстрочкою виконання її до закінчення війни. Так, зокрема, засудженому Вищим військовим судом 6 жовтня 1920 року заступнику начальника Головного управління постачання, полковнику Русіянну Михайлу, відповідна міра покарання замінена “Головним Отаманом Військ УНР іншою карою, відбування якої відкладено до кінця війни” [32].

26 жовтня 1920 року прийнято закон “Про прискорене поступування у Вищих Військових Судах” [33]. В даному законі передбачено спрощений порядок розгляду справ у Вищих військових судах в разі вчинення таких тяжких злочинів як вбивство, розбій, грабіж, а також в разі вчинення особливо небезпечних злочинів проти держави. Ці справи повинні були розглядатись без провадження дізнання і попереднього слідства і без складання обвинувального висновку у тому разі, коли “винного спійманого на гарячому вчинкові або хоч і пізніше затримано, але маєтьсв свідків злочину” [34]. В даному випадку командир військової частини або комендант міста чи губерніяльний, або повітовий начальник, в разі вчинення зазначених злочинів, повинен був повідомити про це прокурора відповідного Вищого військового суду. Останній, в свою чергу, якщо вважав за доцільне, вносив пропозицію у Вищий військовий суд виїхати на місце злочину і розпочати розгляд справи.

Якщо ж на думку прокурора було недоцільно розглядати справу за спрощеним порядком, він давав вказівку судовому слідчому про необхідність провадження попереднього слідства і доповідав головному військовому прокурору про причини, з яких не внесено в суд пропозицію про прискорений розгляд справи.

В свою чергу Вищий військовий суд міг відхилити пропозицію військового прокурора про прискорений розгляд справи і передати її для провадження попереднього слідства. В даному випадку повинна була складатись відповідна постанова і необхідно було повідомити про це начальника головної військово-судової управи.

Судове засідання, в разі спрощеного порядку розгляду справи, починалось “внеском Прокурора кого і в якому злочині обвинувачується та яких свідків треба переслухати” [35]. Вислухавши думку прокурора, підсудний міг клопотати перед судом про запрошення своїх свідків.

Порядок розгляду справ, наскільки це не суперечило даному закону, повинен був відбуватись, як зазначалось в законі: “згідно з приписами поступування у Вищих Військових Судах” [35].

В разі вчинення злочинів, які не зазначено в законі "Про прискорене поступування у Вищих Військових Судах", розгляд справ міг відбуватись і без провадження попереднього слідства у тому випадку, "коли скінчене перевідудання настільки з'ясувало справу, що з неї видно кого і в чому обвинувачується, які є свідки та доводи вини підозрілого" [35]. Така справа повинна була направлятись в суд з обвинувальним висновком без провадження попереднього слідства.

Але слід зазначити, що реалізувати цей закон в повній мірі не було можливості, адже 10 листопада 1920 року, під тиском наступаючих радянських військ регулярні збройні формування УНР вимушені були припинити боротьбу за незалежність України і відступити за р. Збруч, на території, зайняті Польщею.

Висновки . За часів Директорії УНР прийнято ряд нормативно-правових актів, які регулювали діяльність штабних та Вищих військових судів. Переважна більшість кримінальних справ щодо цивільних і військових осіб підлягала розгляду військовими судами. Не було чітко розмежовано сферу компетенції між військовими судами. Загалом законодавство, яке регулювало діяльність військових судів мало ряд недоліків. Проте створити ефективне законодавство було досить складно, адже в той час велись фактично безперервні бойові дії та не існувало достатньої кількості кваліфікованих фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВОУ Ф.1065. Оп.2. Спр.78. Арк.1 – 1 зв.
2. Там же. Арк.1.
3. ЦДАВОУ – Ф.1075. Оп.2. Спр.78. Арк.89.
4. ЦДАВОУ Ф.1065. Оп.2. Спр.78. Арк.1.
5. Там же. Арк.2-2 зв.
6. Там же. Арк.2.
7. Там же. Арк.1.
8. ЦДАВОУ – Ф.2208. Оп.2. Спр.39. Арк.17.
9. ЦДАВОУ Ф.1065. Оп.2. Спр.78. Арк.1 зв.
10. Там же.
11. ЦДАВОУ Ф.1064. Оп.1. Спр.13. Арк.31.
12. ЦДАВОУ Ф.1065. Оп.2. Спр.78. Арк.1 зв.
13. ЦДАВОУ Ф.1075. Оп.2. Спр.78. Арк.89.
14. ЦДАВОУ Ф.1065. Оп.2. Спр.103. Арк.1.
15. Там же. Арк.2, 2 зв., 3.
16. ЦДАВОУ Ф.1065. Оп.2. Спр.66. Арк.1.
17. Там же. Арк.15.
18. ЦДАВОУ Ф.1065. Оп.2. Спр.132. Арк.1 – 4.
19. Там же. Арк.1 зв.
20. Там же. Арк.2.
21. ЦДАВОУ Ф.1065. Оп.2. Спр.131. Арк.2 – 18 зв.
22. ЦДАВОУ Ф.1065. Оп.2. Спр.132. Арк.3 зв.
23. Там же.
24. ЦДАВОУ Ф.1065. Оп.2. Спр.131. Арк.1.
25. Там же. Арк.2 – 18 зв.
26. Там же. Арк.2.
27. Там же. Арк.2 зв.
28. ЦДАВОУ Ф.1065. Оп.2. Спр.211. Арк.1.
29. ЦДАВОУ Ф.1065. Оп.2. Спр.210. Арк.1 – 1 зв., 4 – 4 зв.
30. Там же. Арк.4 зв.
31. Там же. Арк.2 – 2 зв.
32. ЦДАВОУ Ф.1075. Оп.2. Спр.255. Арк.38.
33. ЦДАВОУ Ф.1065. Оп.2. Спр.248. Арк.1 – 1 зв.
34. Там же. Арк.1.
35. Там же. Арк.1 зв.